

Лясота Аліна Євгенівна

Особливості посткомуністичних трансформацій партійних систем країн Центральної та Східної Європи

УДК 321.357

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.10>

Лясота Аліна Євгенівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
вул. Наукова, 13, Дніпро, Україна

Статтю присвячено дослідженню партійного будівництва в рамках європейського інтеграційного об'єднання з урахуванням національних особливостей країн-членів. Актуальність роботи полягає в необхідності більш глибокого аналізу особливостей функціонування партійних структур та партійних систем країн Центральної та Східної Європи на національному і наднаціональному рівні. Враховуючи те, що політичні партії та партійні системи країн ЦЄ відзначаються організаційною стійкістю та високим рівнем інституалізації та незважаючи на те, що там існували досить тривалі час однопартійні системи комуністичного типу, цей досвід може бути корисним для України.

У сучасному науковому дискурсі накопичений великий теоретичний обсяг, який підкріплено практикою, що дозволяє проводити теоретичний аналіз. Однак відчувається певний дефіцит у дослідженнях формування та функціонування партійних структур та партійних систем країн Центральної та Східної Європи, в умовах організаційної трансформації та певних кризових явищ у межах досліджуваного регіону.

Інтеграційний процес у рамках ЄС охоплює багато сфер європейського суспільства, в тому числі питання створення партійної системи. Під впливом даного процесу відбувається об'єднання однорідних політичних сил держав-членів ЄС у «політичні партії європейського рівня», які також відомі як «європейські політичні партії» та «транснаціональні партії», які на відміну від національних партій діють не в межах однієї країни, а в декількох і беруть участь у роботі установ ЄС.

Особливістю партійної системи ЄС є те, що партійні структури існують як на національному рівні (у межах окремих країн), так і на наднаціональному рівні (у межах ЄС у цілому). Основою наднаціональних партійних структур є об'єднання національних партій певного ідеологічного та ціннісного спрямування.

У процесі інтеграції в ЄС поступово утворилися транснаціональні партійні об'єднання. Основою їх формування стала діяльність представницького інституту Союзу – Європейського парламенту, члени якого об'єднуються у фракції не за національною, а саме за партійною ознакою.

Ключові слова: трансформаційні процеси, партійна система, політична система.

Вступ. За результатами Другої світової війни низка країн Центральної та Східної Європи опинилася під політичним контролем СРСР. До цих країн відносяться Болгарія, Румунія, Чехословаччина, Польща, Угорщина та НДР, які утворювали т.зв. «соціалістичний табір». Особливостями партійних систем даних країн стало те, що в них зберігалась формальна багатопартійність, але ключова роль належала лише одній партії. Такими партіями були СЄПН (НДР), ПОРП (Польща), БКП (Болгарія), УСРП (Угорщина), РКП (Румунія) та КПЧ (Чехословаччина).

Розпад «соціалістичного табору» на початку 90-х років ХХ століття поставив перед країнами Центральної та Східної Європи питання про вектор подальшого розвитку держави і суспільства. Загальною тенденцією для більшості країн став шлях демократичного транзиту, який передбачає набір визначених реформ, успішне проведення яких сприяє повному оновленню політичної, економічної та соціальної систем. У контексті трансформації політичної системи слід виділити формування партійної системи як одного з важливіших інструментів ефективного функціонування державного апарату.

У рамках політичної теорії проблематику формування нових партійних систем у країнах Центральної і Східної Європи досліджували такі вчені,

як В. Бурдяк [1], В. Горбатенко [4], Б. Геремек [3], І. Жуковський [5], І. Яжборовська [7] та ін.

Особливістю функціонування партійних систем країн ЦЄ у кінці 80-х – початку 90-х років ХХ століття було домінування комуністичної ідеології в програмних документах політичних партій, а також конституційне закріплення керівної ролі відповідних партій у політичній системі. Тому трансформація партійних систем зазвичай супроводжувалась внесенням змін до Конституції і прийняттям нових законів, які регламентували діяльність політичних партій, а також суттєвим реформуванням виборчих процедур. Однак повну декомунізацію в більшості країн регіону провести не вдалося, незважаючи на люстрацію, яка розглядалась «молодими демократіями» як відмова від комуністичного минулого.

Партії лівого спрямування згодом поверталися до владних структур. У значній мірі це пов'язано з неготовністю широких верств населення сприймати західноєвропейський тип демократії. Крім того, формування середнього класу як рушійної сили демократичних перетворень проходило не одночасно, а з деякими затримками.

Важливим фактором стала також відсутність політичного досвіду у представників посттоталітарної еліти. У результаті спостерігалось «циклічне»

формування державної влади представниками різних, часто діаметрально протилежних ідеологій.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є дослідження трансформаційних процесів партійних систем країн Центральної та Східної Європи.

Методи дослідження. Використання структурно-функціонального аналізу та системного методу як основних у дослідженні дозволило розглянути особливості посткомуністичних трансформацій партійних систем країн Центральної та Східної Європи.

Серед країн ЦСЄ окремо слід виділити Угорщину. Трансформація політичної системи в цій країні має ознаки реконструкції. Так, до 2012 р., тобто до набуття сили нової Конституції (наймолодшої у Європі), діяла Конституція Угорської республіки 1949 року (зі змінами 1989 р. та 1997 р.), яка була соціалістичною за своїми принципами і змістом. Проте «стартові умови» демократичного транзиту Угорщини виділяють її серед інших держав регіону, оскільки процеси економічної лібералізації і політичної демократизації почалися раніше. Ще в 60-ті роки ХХ століття під керівництвом лідера Угорської соціалістичної робітничої партії Я. Кадара в країні були проведені ринкові за змістом економічні реформи, які привели до формування середнього класу вже до початку процесів розпаду «соціалістичного табору». У 1989-му, в результаті переговорів правлячої партії з опозицією (т. зв. «Круглого столу») почалися політичні реформи в рамках діючої на той момент соціалістичної Конституції.

Фактично без будь-яких політичних конфліктів була узгоджена стратегія внутрішньої і зовнішньої політики. У 1990 р. в Угорщині діяло близько 50-ти різних політичних партій та громадських об'єднань.

Важливе місце в партійній системі займав опозиційний Угорський демократичний форум (УДФ) – політична партія, що виникла з руху інтелігенції. Партійна ідеологія – християнсько-демократичні етичні цінності, ринкові відносини, захист прав національних меншин, невизнання сліпого копіювання західних зразків.

Друга опозиційна партія – Союз вільних демократів (СВД) виступала за радикальні ринкові перетворення, ліберально-демократичні цінності, захист національних меншин. Угорська соціалістична робітничка партія (УСРП) була перейменована в Угорську соціалістичну партію (УСП). Саме ці партії, а також Спілка молодих демократів, починаючи з парламентських виборів 1990 року, є партійним ядром угорської політичної системи. Причому домінування в парламенті тої чи іншої партії, а відповідно і формування уряду, відбувається за «принципом маятника» – з перемінним формуванням парламентської більшості й уряду з представників то лівих, то правих партій.

Діаметрально протилежними угорським були «стартові позиції» демократичних реформ у Болгарії.

У цій країні протягом десятиліть функціонувала класична комуно- авторитарна політична система. Розвитку процесів демократизації перешкоджав консерватизм партійної номенклатури Болгарської комуністичної партії (БКП).

На думку А. Мироненка, згідно з Конституцією Народної Республіки Болгарії 1971 р. в країні складалася така політична система: Болгарська комуністична партія (БКП) – Народні збори – Державна рада – Рада міністрів – місцеві народні ради – прокуратура [6, с. 8]. Фактично проводити політичні та економічні реформи на основі положень соціалістичної за змістом конституції було неможливо, оскільки вона нормативно гарантувала узурпацію політичної влади Болгарською комуністичною партією та Державною радою, які були поставлені над усіма органами держави.

Аналізуючи політичні процеси в країнах ЦСЄ, В. Бурдяк обґрунтовано вважає, що соціалістичну Болгарію завжди вважали пасивною та єдиною країною, в якій не було криз у взаєминах із СРСР. 35-річне правління Т. Живкова призвело до повної політичної іммобільності громадян. СРСР постійно підтримував Болгарію, значно більше, ніж інші країни ЦСЄ.

У 70-80-ті роки тісні економічні та політичні зв'язки НРБ із СРСР гальмували всі антиурядові настрої, в країні не було досвіду боротьби з режимом. Протягом десятиліть болгари покірно сприймали політичну реальність і не проявляли опозиційної політичної активності, як громадяни інших країн ЦСЄ [1, с. 40].

У Болгарії політичні партії почали формуватися після зміни режиму в 1989 р. Крім діючих на той час Болгарської комуністичної партії і Болгарського землеробського народного союзу, утворилося ще 80 політичних партій і рухів.

На парламентських виборах 1990 р. перемогу здобув опозиційний до правлячої партії Союз Демократичних Сил (СДС), на вимогу якого було скликано Велике народне зібрання і схвалено нову Конституцію Республіки Болгарія. Нова Конституція закріпила основні принципи функціонування політичної та економічної системи як фундаменту для проведення демократичних перетворень. Норми Конституції встановлювали, що політичні партії є елементом політичної системи.

Вагомим внеском у трансформацію політичної системи став Закон «Про політичні партії», який регулював порядок їх організації, діяльності, правовий статус, принципи внутрішньої структури, процедури участі у виборах. На початку 1990-х років кількість політичних партій зросла до 200.

Перші вільні парламентські вибори принесли перемогу Союзу Демократичних Сил (СДС), однак на позачергових виборах у 1994 році (брали участь 48 партій) відбувся реванш лівих сил – соціалісти (перейменована БКП) отримали 125 депутатських місць у парламенті з 240.

На позачергових виборах 1997 р. спрацював «принцип маятника» – СДС отримує 52% голосів, БСП – 22%. Парламентські вибори 2001 р. продемонстрували «втому» виборців як від соціалістів, так і від демократичних сил, переконливу перемогу на цих виборах здобув новий, створений за два місяці до виборів «Національний рух Симеона II» – 43%. СДС отримує 18%, соціалісти з блоку «За Болгарію» – 17%. При цьому на президентських виборах перемагає голова БСП – Г. Пирванов. Наступні парламентські та президентські вибори демонструють постійну зміну політичних партій на «владному Олімпі». У 2014 р. відбувається певний «правий поворот» – домінування в системі влади блоку «Громадяни за європейський розвиток Болгарії». Таким чином, у Болгарії, незважаючи на інші «стартові позиції» для реформ, ніж в Угорщині, спостерігається аналогічна тенденція постійної зміни домінуючих концепцій трансформації держави [8].

У Польщі, наприклад, можна було спостерігати дещо іншу ситуацію. До 1989 р. там існували 3 політичні партії – Польська об'єднана робітничка партія (ПОРП), Об'єднана селянська партія (ОКП) і Демократична партія (ДП). У 1990 р. кількість партій зросла до 200. Правова основа багатопартійності закладалася законом «Про політичні партії» 1990 р. Особливістю нової політичної системи Польщі стало утворення «Солідарності» – потужної незалежної профспілки портових робітників м. Гданська, яка потім трансформувалась у політичну партію.

На перших парламентських виборах у 1989 р. «Солідарність» здобуває переконливу перемогу, що дає одному з її лідерів Т. Мазовецькому «карт бланш» для проведення радикальних реформ – «шокової терапії». Однак реформи були дуже неоднозначно сприйняті в суспільстві. Крім того, відбувається розкол у таборі демократів. До 1991 р. з усього різноманіття реформаторських політичних партій виділяються дві: Союз центристських сил (СЦС) і Демократичний союз (ДС) Т. Мазовецького.

На виборах до Сейму 1991 р. з незначною перевагою перемагає Демократичний союз. При цьому Сейм формується з представників 24-х політичних партій. На думку Б. Геремека, «іншого прикладу такого плюралізму у світі просто немає» [3, с. 24].

Наступні парламентські вибори в Польщі демонструють знову ж таки «принцип маятника» – у 1993 р. перемагають ліві сили, в 1997 р. відбувається «правий поворот», у 2001 р. – перемога лівих сил. І тільки із середини 2000-х років спостерігається відносна стійкість переваги правих політичних партій.

Певний науковий інтерес становить приклад Словаччини, яка досить довгий період разом із

Чехією була частиною єдиної держави – Чехословаччини, тут спостерігалася нерозвиненість традицій політичної культури. Незважаючи на 20-річний період демократичного розвитку між двома світовими війнами, вона зберігала характер країни з недостатньо зрілим громадянським суспільством, будучи переважно аграрною. Індустріалізація відбувалася тільки в період комуністичного режиму.

У кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ століття ключову роль у політичних змінах зіграли неорганізовані групи альтернативної культури (художників, письменників), які не мали досвіду політичної діяльності, для яких виступ проти режиму був особистим моральним вчинком, спрямованим проти контролю над суспільним життям. Мобілізуючу роль у цих умовах грав стихійно організований демократичний рух «Суспільство проти насильства». Незважаючи на перемогу на перших вільних виборах у 1990 р., лідери руху не ввійшли до складу уряду, в результаті чого рух розпався. Таким чином, був зроблений вибір на користь структурованих політичних партій як основних гравців політичної сфери [2, с. 5].

До структуризації партійної системи Словаччини політичні партії позиціонувалися як рухи, а не як партії, наприклад «Християнсько-демократичний рух, «Рух за демократичну Словаччину» та ін.

Надалі відбувається характерна для країн ЦСЄ тенденція, яка полягає у поляризації партій за ідеологічною ознакою (праві та ліві). Словаччина не стала винятком і в «принципі маятника», коли парламентські вибори поперемінно демонструють перевагу то лівих, то правих сил. Безумовно, розвиток та функціонування партійних систем країн ЦСЄ має свої специфічні риси та характерні відмінності від процесів патогенезу, який відбувався у країнах Західної Європи.

Отже, в усіх країнах ЦСЄ, які згодом стали членами ЄС, є певні загальні тенденції в процесах трансформації партійних систем, а саме:

- трансформація та «ребрендинг» комуністичних партій, які залишилися активними суб'єктами політичного процесу;

- більшість країн на конституційному рівні закріпила відмову від однопартійної системи та домінування певних ідеологічних засад;

- на початковому етапі трансформації спостерігалася стрімке зростання кількості політичних партій, але домінуючі позиції в суспільстві займали одиниці;

- майже в усіх країнах ЦСЄ спостерігається поляризація між партіями соціалістичного та ліберально-демократичного спрямування, що відображає інтереси різних суспільних верств та формує політичні системи даних країн.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурдяк В.І. Політичні трансформаційні процеси в Болгарії у посткомуністичний період. Київ, 2010. 56 с.
2. Бухарин Н.И. Строительство гражданского общества в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. 90-е годы XX века – начало XXI века. *Новая и новейшая история*. 2005. № 1. С. 26–49.
3. Геремек Б. Парламентаризм в Центральной Европе. *Конституционное право: восточноевропейское обозрение*. 1995. № 3 (12). С. 23–27.
4. Еволюція політичних партій від кадрових та масових до картельних і новітніх. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2016. № 10. С. 57–69. URL: <http://www.epp.eu/sites/default/files/lmp.pdf> (дата звернення: 04.10.20).
5. Жуковский И. Партийные системы Вышеградских стран и европейская интеграция. Киев, 2005. 112 с.
6. Мироненко А. Конституционная юстиция на рубеже тысячелетий. *Закон и бизнес*. 2017. № 1. С. 6–10.
7. Яжборовская И.С. Политический маятник. Политический плюрализм в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. *Свободная мысль – XXI*. 2012. № 3. С. 27–39.
8. Keith D., McGowan F. Radical Left Parties and Immigration Issues, 2014. URL: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=working-paper-132.pdf&site=266> (дата звернення: 04.10.20).

REFERENCES:

1. Burdjak V. I. (2010) Politychni transformacijni procesy v Bolghariji u postkomunistychnyj period. [Political transformation processes in Bulgaria in the post-communist period]. K. (in Ukrainian)

2. Bukharin N.I. (2005) Stroitel'stvo grazhdanskogo obshchestva v stranakh Tsentral'noy i Yugo-Vostochnoy Evropy. 90-e gody XX veka – nachalo XXI veka. [Civil society building in the countries of Central and South-Eastern Europe. 90s of XX century – beginning of XXI century] *Novaya i noveyshaya istoriya*. No. 1, pp. 26–49.
3. Geremek B. (1995) Parlamentarizm v Tsentral'noy Evrope. [Parliamentarianism in Central Europe] *Konstitutsionnoe pravo: vostochnoevropeyskoe obozrenie*, no. 3 (12), pp. 23–27.
4. Evoljucija politychnykh partij vid kadrovyykh ta masovykh do kartelnykh i novitnykh (2016) [The evolution of political parties from cadre and mass to cartel and new]. *Naukovyj chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova* (electronic journal), no. 10, pp. 57–69. Retrieved from: <http://www.epp.eu/sites/default/files/lmp.pdf> (accessed 4.10.20.)
5. Zhukovskiy I. (2005) Partiynye sistemy Vyshegradskikh stran i evropeyskaya integratsiya. [Party systems of the Visegrad countries and European integration] K. [in Russian].
6. Mironenko A. (2017) Konstitutsionnaya yustitsiya na rubezhe tysyacheletiy. [Constitutional justice at the turn of the millennium]. *Zakon i biznes*, no. 1, pp. 6–10.
7. Yazhborovskaya I.S. (2012) Politicheskiy mayatnik. Politicheskiy plyuralizm v stranakh Tsentral'noy i Yugo-Vostochnoy Evropy. [The political pendulum. Political pluralism in the countries of Central and South-Eastern Europe]. *Svobodnaya mysl -XXI*, no. 3, pp. 27–39.
8. Keith, D., McGowan, F. (2014) Radical Left Parties and Immigration Issues. Retrieved from: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=working-paper-132.pdf&site=266> (accessed 4.10.20.)

Features of post-communist transformations of party systems in Central and Eastern Europe

Liasota Alina Yevgenivna

PhD in Political Science,
Senior Lecturer at the Department
of Political Science
Oles Honchar Dnipro National University
Naukova str., 13, Dnipro, Ukraine

The article is sanctified to research of party building within the framework of European integration association taking into account the national features of countries-members.

The urgency of the work lies in the need for a deeper analysis of the peculiarities of the functioning of party structures and party systems in Central and Eastern Europe, both at the national and supranational levels. Given that the political parties and party systems of the CEE countries are characterized by organizational stability and a high level of institutionalization, and despite the fact that there have long been one-party communist-type systems, this experience can be useful for Ukraine.

In modern scientific discourse has accumulated a large theoretical volume, which is supported by practice that allows for theoretical analysis. However, there is a certain deficit in research on the formation and functioning of party structures and party systems in Central and Eastern Europe, in terms of organizational transformation and certain crises within the study region.

The peculiarity of the functioning of the party systems of the CEE countries in the late 80's – early 90's of XX century was the dominance of communist ideology in the program documents of political parties, as well as the constitutional consolidation of the leading role of relevant parties in the political system. Therefore, the transformation of party systems was usually accompanied by amendments to the Constitution and the adoption of new laws regulating the activities of political parties, as well as significant reform of electoral procedures. However, full decommunization has failed in most countries in the region, despite lustration, which was seen by «young democracies» as a rejection of the communist past.

The integration process within the EU covers many areas of European society, including the issue of creating a party system. Under the influence of this process, the homogeneous political forces of the EU member states are united into «political parties of the European level», which are also known as «European political parties» and «transnational parties», which, unlike national parties, do not operate within one country, and in several take part in the work of EU institutions.

The peculiarity of the EU party system is that party structures exist both at the national level (within individual countries) and at the supranational level (within the EU as a whole). The basis of supranational party structures is the unification of national parties of a certain ideological and value orientation. In the process of EU integration, transnational party associations were gradually formed. The basis of their formation was the activity of the representative institution of the Union – the European Parliament, whose members unite in a faction not on a national, but on a party basis.

Key words: transformation processes, party system, political system.